

Regeringen
Utbildningsdepartementet
103 33 Stockholm

**Skolverkets plan
för ett fortsatt och fördjupat arbete
med anledning av propositionen
Hälsa, lärande och trygghet (2001/02:14)**

I enlighet med regleringsbrevet överlämnas härmed en plan för Skolverkets arbete med regeringsuppdrag med anledning av propositionen om Hälsa, Lärande och trygghet (2001/02:14).

Skolverket instämmer med regeringen om betydelsen av att särskilt lyfta sambanden mellan lärande, värdegrund och hälsa och att dessa samband bör sammanfalla med de utgångspunkter som rör elevhälsan enligt propositionen om hälsa, lärande och trygghet. Skolverket ser således uppdraget med elevhälsan i ett vidare sammanhang, som omfattar elevers pedagogiska, sociala, psykiska och fysiska arbetsmiljö. I det arbetet behöver all skolpersonal samverka.

En arbetsgrupp har berett uppdraget bestående av enhetschef Lena Hammarberg, tf enhetschef Erik Lindskog, undervisningsråd och projektledare Olle Norgren, undervisningsråden Fredrik Modigh och AnnSofie Persson-Stenborg samt experten Agneta Nilsson, som varit sekreterare.

Lena Fischer
Avdelningschef för
Utvecklingsstöd

Skolverket
*Avdelningen för
utvecklingsstöd*

2002-04-29

Dnr 01-2002:1827

**Skolverkets plan
för ett fortsatt och fördjupat arbete
med anledning av propositionen
Hälsa, lärande och trygghet (2001/02:14)**

Innehållsförteckning

Inledning	3
Uppdragen	3
Bakgrund – enligt propositionen	4
Bakgrundsfaktorer	4
Stora förändringar har skett inom skolans område under 1990-talet	
Ökad förekomst av psykiska, sociala och psykosomatiska problem	
Socioekonomisk bakgrund, kön och etniskt ursprung påverkar hälsan	
Skolans psykosociala miljö har allvarliga problem	
Barns rättigheter	
Utgångspunkter i propositionen	5
Skolans uppdrag är att skapa en god arbetsmiljö för alla elever	
Fokus på skolans inre arbete – samverkan för att skapa en miljö för lärande och utveckling	
Samband mellan lärande, värdegrund och hälsa	
Elevhälsans arbete är betydelsefullt för såväl lärande som hälsa	
Det främjande perspektivet behöver förstärkas	
Skolverkets inriktning på regeringsuppdragen	6
Insatser med anledning av uppdragen	7
Förslag till insatser	7
Redan påbörjade insatser med anknytning till uppdragen (2001/2002/2003)	10
<i>Bilaga 1</i>	
Skolverkets arbete med att fördjupa sambanden mellan lärande, värdegrund och hälsa	13
"Hälsa och den lärande miljön"	13
Två huvudlinjer	
Vad föregår vad?	
Samband mellan lärande, hälsa och demokratisk kompetens	14
Hittills genomförda insatser för att tydliggöra sambanden	15

Inledning

Det arbete som Skolverket utvecklat under 1990-talet, när det gäller att förtydliga och uppmärksamma sambanden mellan lärande, värdegrund och hälsa, stämmer väl överens med de utgångspunkter och synsätt som förs fram i regeringens proposition "Hälsa, lärande och trygghet".

Denna arbetsplan berör inledningsvis de utgångspunkter som propositionen lyfter fram och presenterar den inriktning på regeringsuppdragen som Skolverket gjort. Därefter redovisas de förslag till insatser för 2002/2003, som särskilt planerats med anledning av uppdragen. I anslutning till detta redovisas en rad insatser som redan påbörjats hösten 2001 och som löper över 2002 och in på året 2003. Även dessa lyfter fram sambanden mellan lärande, värdegrund och hälsa och anknyter till uppdragen i propositionen.

För att tydliggöra det sammanhang som regeringsuppdragen ryms inom redovisas en bakgrundsbeskrivning i *bilaga 1*, vilken lyfter fram Skolverkets arbete under 1990-talet och det tänkande som arbetet vilar på.

Uppdragen

Skolverket har fått i uppdrag att till departementet inkomma med en arbetsplan för insatser med anledning av propositionen Hälsa, lärande och trygghet. Uppdraget rör framför allt tre formuleringar i departementets regleringsbrev till Skolverket 2002.

1. Skolverket skall fördjupa kommunernas och skolornas kunskap om sambanden mellan lärande, värdegrund och hälsa enligt de utgångspunkter och synsätt som finns i propositionen Hälsa, lärande och trygghet". (prop. 2001/02:14). Insatser inom områdena värdegrund, hälsa, särskilt stöd och lärande skall ske bland annat genom samverkan på lokal, regional och nationell nivå. Skolverket skall senast den 1 april 2002 (ändrat till den 30 april 2002) redovisa en plan för hur implementeringen skall genomföras. Uppdraget skall slutredovisas senast den 30 november 2003.
2. I enlighet med regeringens bedömning i prop. 2001/02:14 Hälsa, lärande och trygghet samt Skolverkets uppdrag att fördjupa kunskapen kring sambanden mellan lärande, värdegrund och hälsa får högst 10 000 000 kronor användas för implementeringsinsatser inom elevhälsoområdet. Villkoret gäller under förutsättning av riksdagens beslut med anledning av propositionen.
3. Enligt propositionen Hälsa, lärande och trygghet (prop.2001/02:14) skall Skolverkets medel för kompetensutveckling även riktas till personal inom elevhälsoområdet. Villkoret gäller under förutsättning av riksdagens beslut med anledning av prop.

Därutöver finns i regleringsbrevet en rad uppdrag som rör skolors arbete med värdegrund och hälsa, där framför allt jämställdhetsfrågorna berörs inom ett flertal uppdrag. Fokus ligger dels på mobbning och annan kränkande behandling, dels på social och etnisk mångfald. Dessa uppdrag berörs dock inte i denna

arbetsplan, även om faktorer som kön, klass och etnicitet är integrerade i flera av de planerade insatserna.

Bakgrund – enligt propositionen

I propositionen om hälsa, lärande och trygghet lyfts följande bakgrundsfaktorer fram som grund för de utgångspunkter och synsätt som senare beskrivs i propositionstexten. Texten nedan är ett sammandrag av den text som finns i propositionen för hälsa, lärande och trygghet (sid 6 - 15).

Bakgrundsfaktorer

- *Stora förändringar har skett inom skolans område under 1990-talet*

Det har skett en omfattande decentralisering av ansvaret för skolan till kommun- och skolnivå. Mål- och resultatstyrningen innebär att kommunerna i större utsträckning än tidigare ansvarar för organisation, genomförande och utveckling av verksamheten och att de har ett större ansvar för att eleverna når uppställda mål och resultat. Skolan skall således genomföra sitt uppdrag i en vardag som fått förändrade förutsättningar för sitt arbete genom förändrade styrdokument, förändrade yrkesroller, fler elever med utländsk härkomst samt ett ökat krav på inflytande i skolan för olika intressenter. Tydligare krav ställs också på måluppfyllelse, kvalitet och likvärdighet i undervisningen.

- *Ökad förekomst av psykiska, sociala och psykosomatiska problem*

En stor majoritet av barn och ungdomar i Sverige känner sig friska, är nöjda med sina liv och trivs i skolan. Skoltrivseln minskar dock med stigande ålder och flickor är mindre nöjda med sina liv än pojkar. Det som oroar när det gäller barns och ungdomars hälsa är framförallt den ökade förekomsten av psykiska, sociala och psykosomatiska problem. En del barn och ungdomar har fått ökade svårigheter och en kärvare livssituation under 1990-talet. Socialstyrelsen har bland annat konstaterat ett ökat tryck på barn- och ungdomsvården och att tvångs-omhändertagandet av barn och ungdomar har ökat.

- *Socioekonomisk bakgrund, kön och etniskt ursprung påverkar hälsan*

De faktorer som brukar benämnas hälsans bestämningsfaktorer fördelar sig inte slumpmässigt. Det finns ett mönster som gör det möjligt att se hur hälsa, livsstil, livsvillkor, levnadsvanor och livsstilar skiljer sig mellan grupper av individer. De faktorer som har betydelse för folkhälsan är samhällsmiljö, socialgrupp, kön och etnisk/utländsk bakgrund.

- *Skolans psykosociala miljö har allvarliga problem*

Det är svårt att säga om den psykosociala arbetsmiljön i skolan har blivit sämre men där finns allvarliga psykosociala problem i form av mobbning och annan

kränkande behandling, som t ex könsord i språket. Den psykosociala miljön har koppling till trivsel och skolframgång.

- *Barns rättigheter*

Sverige ratificerade FN's barnkonvention i juni 1990. Den stadgar att alla barn har rätt att få en god start i livet. De har rätt att få sina materiella och känslomässiga behov tillfredsställda. De har rätt till ett liv i trygghet och social gemenskap. Detta får betydelse för skolans arbete med att skapa en god hälsofrämjande lär- och arbetsmiljö för alla elever och för elevhälsans arbete.

Utgångspunkter i propositionen

Följande utgångspunkter och synsätt beskrivs i propositionen.

- *Skolans uppdrag är att skapa en god arbetsmiljö för alla elever*

Skolan skall främja lärande och utveckling och har ett uppdrag att såväl gestalta som överföra de grundläggande värderingar som vårt samhälle vilar på till barn och ungdomar. En god arbetsmiljö handlar om både den fysiska och den psykosociala miljön. Ett helhetstänkande och en samverkan kring omsorg om eleven bör råda, där all personal i skolan tar sitt ansvar.

Flickor och pojkar kommer till skolan med olika bakgrund och förutsättningar och undervisningen måste anpassas efter detta. Utbildningen måste göras tillgänglig för alla och hänsyn måste tas till det enskilda barnets behov av stöd för att klara av sin skolgång.

- *Fokus på skolans inre arbete – samverkan för att skapa en miljö för lärande och utveckling*

Elevers skilda förutsättningar för lärande i form av skillnader i social bakgrund, olika erfarenheter och begåvningsmässiga olikheter kräver ett planerat samarbete där upplutningen kring förhållningssätt, verksamhetsmål och metoder är avgörande för elevernas framgång i sitt arbete. Lärarnas förmåga att etablera goda relationer till alla elever och möjlighet att skapa utvecklande och kreativa lärande miljöer i skolan är förutsättningar för att eleverna skall trivas, utvecklas och nå målen.

- *Samband mellan lärande, värdegrund och hälsa*

Lärande och hälsa påverkas i stor utsträckning av samma faktorer. Lusten att lära är starkt kopplad till känslan av hälsa och välbefinnande. Eleverna behöver känna trygghet och trivsel, upplevelse av sammanhang och helhet, delaktighet, inflytande och självkänsla samt få möjligheter att använda alla sinnen och utveckla kreativitet. En god lärandemiljö främjar hälsan och i grunden handlar det om att känna sig värdefull. Det utgår ifrån hur skolan förmedlar de grundläggande värdena. Skolforskning visar att god undervisning baseras på en personlig relation mellan elever och lärare. De faktorer som påverkar skolframgång och främjar

hälsa är relationer, arbetssätt, förväntningar och tydliga mål liksom den fysiska miljön och lokalernas utformning

Förskolor och skolor har en viktig roll i barns och ungas utveckling. Det är den samhällsverksamhet som har de största förutsättningarna att utjämna socialt betingad ohälsa.

- *Elevhälsans arbete är betydelsefullt för såväl lärande som hälsa*

Elevhälsans (skolhälsovården och särskilda elevvården) arbete är en viktig del av skolors arbete med skapa goda miljöer för lärande och utveckling eftersom de har fördjupade kunskaper om hälsa i vid mening, medicinska, känslomässiga, psykologiska etc. Elevhälsans arbete med att stärka elevernas hälsa påverkar således deras möjligheter att kunna nå de pedagogiska målen. Skolhälsovård och den särskilda elevvården har kunskap och kompetens som är viktig vid diskussioner om skolans prioriteringar vad gäller att göra insatser för barn i behov av särskilt stöd.

För att skolan skall lyckas i sitt uppdrag måste det inom skolan finnas kompetens och resurser så att varje barn oavsett kön, etnisk bakgrund eller funktionshinder kan erbjudas en för honom eller henne anpassad och fungerande skolsituation. Skolan måste kunna identifiera och ta ansvar för att lämpliga åtgärder sätts in i skolsituation för barnets bästa.

- *Det främjande perspektivet behöver förstärkas*

Att anlägga ett främjande perspektiv kan vara ett paradigmskifte inom skolors hälsoarbete, att gå från ett risktänkande med fokus på problem och sjukdom till att bygga stödjande miljöer och relationer inom skolor. Självklart är det inte något "antingen eller" utan snarare en balans mellan de båda perspektiven. Elevhälsa handlar om att främja hälsa hos alla men också att ha fokus på elever som är i behov av särskilt stöd och hjälp för sitt lärande.

Skolverkets inriktning på regeringsuppdragen

Skolverket instämmer med regeringen om betydelsen av att särskilt lyfta sambanden mellan lärande, värdegrund och hälsa och att dessa samband bör sammanfalla med de utgångspunkter som rör elevhälsan enligt propositionen om hälsa, lärande och trygghet. Skolverket ser således uppdraget med elevhälsan i ett vidare sammanhang, som omfattar elevers pedagogiska, sociala, psykiska och fysiska arbetsmiljö. I det arbetet behöver all skolpersonal samverka.

Skolverkets uppdrag gäller elevhälsoområdet. Propositionen har ett förslag om elevhälsan som ett eget verksamhetsområde där skolhälsovård, elevvård och specialpedagogiska insatser ingår. Arbetet med elevers hälsa förutsätter ett nära samarbete mellan skolans olika personalgrupper. Det innebär att Skolverkets insatser kommer att riktas mot en bred målgrupp inom skolor. Bytet av begrepp

från elevvård till elevhälsa har Skolverket i sitt remissvar sett positivt på, eftersom det ger uttryck för ett främjande perspektiv och många kommuner har redan anammat begreppet. Skolverket menar dock att arbetet kompliceras av de oklara förhållanden som för närvarande råder när det gäller den rättsliga regleringen av elevhälsoområdet.

Elever i behov av särskilt stöd är en prioriterad grupp inom elevhälsan. Det arbetet utgår vanligen från att en svårighet identifierats. Samtidigt är ett främjande perspektiv lika angeläget – det handlar om att se elevens resurser, styrkor och möjligheter. Synen på och arbetet med att stödja elever i behov av särskilt stöd är också ett område där skolors värdegrund kommer till konkret uttryck. Det kan gälla skolpersonalens syn på olikheter, prioritering av resurser, möjligheten för alla elever att delta i skolors olika verksamheter etc.

Arbetet med att skapa en arbetsmiljö som främjar lärande hos alla barn sammanfattar det förnyade uppdrag som elevhälsan kommer att ha i framtiden. Det innebär att elevhälsans personal tillsammans med övrig skolpersonal samverkar kring all den komplexitet som finns i arbetsmiljön och som skolor har att hantera.

Insatser med anledning av uppdragen

Arbetsområdena lärande, värdegrund och hälsa ryms inom Skolverkets avdelning för utvecklingsstöd, dels de elva regionala enheterna, dels de två centralt placerade enheterna "organisationsstöd" och "innehållsutveckling". Inom de båda centrala enheterna inryms en rad uppdrag som ger en naturlig koppling till ett fördjupat arbete som rör sambanden mellan lärande, värdegrund och hälsa. Här finns områden som estetiska lärprocesser, språk och mångfald, språkrum, interkulturella skolor, matematik/teknik, miljöskolor mfl.

I de utvecklingsdialoger som genomförs i kommunerna och som är avdelningens huvuduppgift är frågor som rör sambanden mellan lärande, värdegrund och hälsa självklara teman för att elever skall kunna nå sina mål. Utvecklingsdialogerna är ett sammanhang där kommunerna och Skolverket för gemensamma samtal kring samspelet mellan uppnående av basfärdigheter och elevernas psykiska och sociala hälsa. I dialogerna diskuteras elevernas delaktighet, skolornas förmåga att skapa trygghet, medvetenhet om kön, jämställdhetsfrågorna, prioriteringar av elever i behov av särskilt stöd, de ämnesövergripande kunskapsområdena, reflektionens och samtalets betydelse samt elevhälsans roll i det pedagogiska arbetet.

Förslag till insatser

Nedan presenteras förslag till insatser. Man kan skönja två ansatser i insatserna, *dels informations- och kunskapsspridning* (konferenser, forskning, material), *dels problembaserade insatser* (kartläggning av kommuners behov och gemensamt fattade beslut om riktade insatser).

I redovisningen av insatserna bör observeras att en del insatser som rör lärande, värdegrund och hälsa och också specifikt området elevhälsa har redan påbörjats

hösten 2001 och löper över 2002. Dessa återfinns under rubriken ”Redan påbörjade insatser...”.

Resurspersoner inom Skolverkets elva regionala enheter

- För att kunna genomföra uppdraget att föra ut och fördjupa kunskapen om sambanden mellan lärande, värdegrund och hälsa och samtidigt implementera insatser inom området elevhälsa planerar Skolverket att *förstärka de elva regionalt placerade enheterna med en projektanställd expert per enhet.*

Avsikten är att särskilt ansvara för att fördjupa diskussionen om sambanden mellan lärande, värdegrund och hälsa inom respektive region, vilket även innebär att utveckla insatser inom elevhälsas område i enlighet med propositionen om hälsa, lärande och trygghet.

I regeringsuppdraget framgår tydligt att samverkan skall ske såväl på lokal som regional nivå. Att knyta en person (expert) till Skolverkets regionala enhet ligger i linje med att så mycket som möjligt av beslut skall tas i nära samverkan med skolor samt regionala och lokala myndigheter och organisationer.

En huvuduppgift för resurspersonen är att samverka regionalt med lärarutbildningar, skollärover utbildningar, universitet/högskolor, RUC och PUC, landstings och kommuners arbete med hälsofrämjande skola m fl. Resurspersonen bör också samverka med olika berörda i arbetet med konferens- och seminarier, stödjande nätverksuppbyggnad och vara en länk i arbetet med utvecklingsdialogerna. Varje expert kan således utgöra en resurs för att utveckla kommuners och skolor pedagogiska arbete inom området. I arbetet med att utveckla insatser på den nationella nivån kan en sådan resursperson tydliggöra behoven inom området och återföra denna kunskap till den nationella nivån.

Den slutliga redovisningen av regeringsuppdraget skall göras den 30 nov 2003. Insatserna kommer att utvärderas genom sk peer-review, vilket innebär att resurspersonerna utvärderar varandras uppdrag.

Skolverket beräknar att kostnaderna för denna insats uppgår till ca 4,5 miljoner kronor. Övriga avsatta medel går till kostnader för konkreta insatser som skall genomföras, dels regionalt, dels nationellt.

Konferenser

- Inom projektet *Kvalitetsarbete inom elevhälsa* planeras under år 2002 genomförande av *fyra konferenser* (Sthlm, Göteborg, Malmö och Umeå). Syftet är att fördjupa kunskapen hos målgruppen om utgångspunkterna i propositionen samt ge stöd för kvalitetsutvecklingsarbete. Målgrupp är personal inom elevhälsa, resurspoolspersonal, rektorer, förvaltningschefer och politiker. Det förväntade resultatet är att alla kommuner ska ha elevhälso-

personal som har deltagit i konferenserna och att alla kommuner ska ha elevhälsopersonal som känner till och kan tillämpa Skolverkets publicerade material inom området. Skolverket har tagit fram dels en antologi om några perspektiv på att arbeta med särskilt stöd, dels ett seminariematerial om kvalitetsarbete för skolkuratorer/psykologer, skolhälsovård samt resurspool.

- Under våren och hösten 2003 kommer *olika regionala initiativ* att tas i och med de tilltänkta regionalt placerade resurspersonerna. Syftet är *att sprida kännedom om regeringens proposition* och andra relevanta material som på olika sätt belyser sambanden mellan hälsa, lärande och trygghet. Förutom skolpersonal kommer också forskare att inbjudas i syfte att stärka kopplingen mellan forskning och praktik.
- Våren och hösten 2003 planerar Skolverket seminarier kring "*Hälsofrämjande skola - Hälsufrämjande skolutveckling*" - vad betyder det och vilka är erfarenheterna? Skolverket har sedan hösten 2001 ansvar för WHO-projektet "Hälsofrämjande skola", ett arbete som tidigare Folkhälsoinstitutet drev. Flera landsting stödjer sedan flera år tillbaka detta WHO-projekt, som har en bred ansats med det yttersta syftet att stärka elevers hälsa. Syftet med de regionala seminarierna är att, förutom att ta vara på de erfarenheter som görs, ge stöd och stärka innehållet i skolors arbete med hälsofrämjande skolutveckling och att i det arbetet visa på sambanden mellan lärande, värdegrund och hälsa genom att bland annat redovisa forskning inom området. Det förväntade resultatet är att alltfler kommuner och deras skolor kopplar samman elevers lärande med skolors förmåga att skapa stödjande miljöer och stödjande relationer. Ett annat förväntat resultat är att vidga synen på arbetet med "hälsofrämjande skola" och knyta det närmare skolutveckling.

Materialproduktion

- Skolverket kommer att producera *en broschyr* för att sprida kunskap om synsätt och utgångspunkter i regeringens proposition hälsa, lärande och trygghet. Skriften ska vända sig till både lärare, elevvårdspersonal och skolläda liksom till kommunens tjänstemän och politiker. Särskild tyngd ska läggas på de generella sambanden och på elevhälsans nya roll.

Forskning/kunskapsuppbyggnad

Forskning pågår inom ramen för arbetet med lärande, värdegrund och hälsa enligt de pågående insatser som redovisas i bilaga 2. De löper även under hösten 2002 och våren 2003.

- Skolverket planerar att skapa *ett tvärvetenskapligt forskarnätverk* som rör "hälsofrämjande skola", alltifrån magisterstudenter till postdoktorander. Syftet är att få en bredare kunskapsbas som kopplar "hälsofrämjande skola" i högre grad till skolutveckling men också att ge skolor och andra intresserade en större tillgång till den forskning som bedrivs inom det område som rör hälsofrämjande skolutveckling. Forskarvärlden är relativt sluten och

erfarenheterna från de seminarier om hälsofrämjande skola som Skolverket genomfört våren 2002 har visat att det är svårt att få tillgång till den forskning som pågår.

Inledningsvis kommer *en kunskapssammanställning* att göras som redovisar framför allt skandinavisk forskning inom området skolutveckling och "hälsofrämjande skola".

Övriga insatser

- Skolverket är som sektorsmyndighet ansvarig för att utarbeta *nationella handikappolitiska mål* i Sverige för skolväsendet. Dessa mål syftar bland annat till att öka kompetensen och insikten hos personal inom barnomsorg och skola så att bemötandet av barn och ungdomar med funktionshinder förbättras. Förskolor och skolor måste också vara fysiskt tillgängliga och anpassade.
- För verkets arbete med de demokratiska värdena är det Skolverkets mening att även *bredda sina utvärderings- och bedömningsinstrument*. Det innebär att ge fortsatt stöd till pågående arbete med utvärderingar, tillsyn, prov och lokalt kvalitetsarbete. Syftet är att bättre kunna fånga in processerna och faktorerna i skolans arbetsmiljö och skolklimatet som påverkar barns och ungas lärande, demokratiska kompetens och hälsa.

Redan påbörjade insatser med anknytning till uppdragen (2001/2002/2003)

Insatserna nedan har påbörjats hösten 2001 och löper under våren/hösten 2002 och våren 2003. Dessa insatser har således initierats före regeringsuppdragen (2002) men ligger i linje med de insatser som planeras med anledning av propositionen hälsa, lärande och trygghet.

Kartläggning, kunskapsunderlag, forskning/studier, utvecklingsarbete

- *Kartläggning*: Skolverket har i uppdrag av regeringen (regleringsbrev 2001) att *kartlägga förekomsten av rasism, etnisk diskriminering, sexuella trakasserier, homofobi och könsrelaterad mobbning (KAK)*. Skolverket har gett värdegrundscentrum vid Göteborgs universitet att i nära samverkan med verket genomföra kartläggningen. Istället för att enbart se till förekomsten av kränkande behandling, strävar undersökningen även efter att fånga in faktorer som rör såväl kön, klass och etnicitet samt faktorer på skolnivå såsom trivsel, inflytande etc. Syftet är att se vilka samband som finns mellan lärmiljö och skolklimat, barns och ungas upplevelse av trygghet och deras välbefinnande. Uppdraget skall i sin helhet redovisas till regeringen senast den 1 november 2002. Parallellt med KAK genomförs en studie av de informella miljöernas betydelse både som villkor för och utfall av lärande

- *Kunskapsuppbyggnad*: Ersta Sköndal högskola har ett särskilt uppdrag från Skolverket att *undersöka hur sambanden mellan lärande, värdegrund och hälsa hänger samman i både forskning och praktik*. Ett urval av forskning inom pedagogik, hälsa och demokrati analyseras i syfte att identifiera vilka faktorer som verkar vara gemensamma för barns och ungas lärande, hälsa och deras demokratiska utveckling. Parallellt med detta görs också en analys av ett urval metoder som skolor använder sig av för att främja lärande, värdegrund och hälsa, i syfte att bl.a. se metodernas eventuella teoriansknytning. Uppdraget redovisas till Skolverket den 1 maj 2002. Fortsatt kunskapsuppbyggnad och därmed forskning behövs t ex om hur lärande, demokratisk kompetens och hälsa samspelar och påverkar varandra. Skolverket kommer att verka för att sådan forskning och kunskapsuppbyggnad kommer till stånd.
- *En studie* har påbörjats med syftet att *fördjupa analysen av åtgärdsprogram* kring elever i skolan och hur detta påverkar stödet till elever i behov av särskilt stöd men också skolmiljön i sin helhet. En delrapport har redan genomförts och den pågående studien kommer att ha en kvalitativ ansats. Dessutom skall föräldrars utbildningsbakgrund studeras och hur dessa påverkar skolans prioriteringar.
- *Studie*: En empirisk studie genomförs om *deliberativa lärmiljöer* i skolan av Lärarhögskolan i Stockholm på uppdrag av Skolverket. Studien visar på kommunikation och betydelsefulla öppna relationer som grundläggande faktorer för en god lärmiljö. Studien redovisas till Skolverket den 1 juni 2002.
- *Studie*: En studie i sex skolor genomförs av Skolverket. Tre grundskolor och tre gymnasieskolor följs i en trestegsprocess under ett år. Syftet är att få kunskap om hur skolpersonal förverkligar intentionen att integrera ämnesvergröpande kunskapsområdena men också frågor som rör värdegrunden i skolans praktik. Speciellt studeras skolornas olika förhandsinställningar, tekniker och strategier. Studien tar avstamp i Skolverkets skrift till rektor, "Min uppgift är att knyta ihop det", där fem perspektiv utgör ett sätt att närmare reflektera över kunskapsområdet hälsa samt de grundläggande värdena. Intervjupersoner är alltifrån skolledning, arbetslag, elevhälsopersonal till elever. Intervjuarbetet påbörjades hösten 2001 och beräknas vara avslutat december 2002. Rapport kommer att färdigställas våren 2003.
- *Kvalitetsarbete*. Ett arbete pågår för att främja arbetet med kvalitetsutveckling inom elevhälsan. En antologi har tagits fram som ett led i detta arbete.
- *Utvecklingsarbete: Hälsöfrämjande skola - hälsöfrämjande skolutveckling* Som tidigare nämnts har Skolverket sedan hösten 2001 ansvar för WHO-projektet "Hälsöfrämjande skola". Fyra seminarier med resurspersoner för Hälsöfrämjandeskola har genomförts för att fånga erfarenheter i form av hinder och möjligheter, synpunkter på begrepp, teoribildning etc. Denna analys kommer att sammanfattas i en rapport (maj 2002) som kommer att ligga till grund för Skolverkets fortsatta engagemang inom hälsöfrämjande skola.

Redan nu kan emellertid påpekas att det tidigare använda begreppet Hälsofrämjande skola anses både som ett hinder och en möjlighet; möjlighet när skolledare och kommuner börjar förstå innebörden av en process av hälsofrämjande skolutveckling där sambanden mellan lärande, värdegrund och hälsa tydliggörs; hinder när begreppet hälsofrämjande alltför mycket leder tanken till ett traditionellt snävt tänkande om hälsoarbete i skolan.

Konferenser, seminarier mm

- *Kompetensutveckling/utbildning:* Under 2001/2002 genomförs *regionala seminarier* i ett tiotal regioner för skolpersonal, kommuntjänstemän och politiker av Skolverket tillsammans med de två nationella värdegrundscentrumerna. Tillsammans med de nationella värdegrundscentrumerna anordnar Skolverket under 2001 och 2002 *regionala seminarier och mötesplatser om värdegrundsfrågor* i syfte att öka förutsättningar för nära dialoger och samtal om värdegrundsarbetet. Seminarierna syftar till att bygga nätverk kring värdegrundsfrågorna. En del av seminarierna kommer att vara allmänna till sitt innehåll medan andra kommer att vara tematiska i syfte att specifikt fokusera t ex mobbning eller rasism. Seminarierna kommer att dokumenteras och utvärderas.
- *Seminarium med lärarutbildningar* för att reflektera över den nya lärarutbildningen och dess kurser som rör sambanden mellan lärande, värdegrund och hälsa. (sept 2002)
- *Seminarium om området Livskunskap.* Livskunskap är ett tema/kurs/ämne som flera skolor utvecklar. Syftet är att närmare diskutera Livskunskap i relation till sambanden mellan lärande, värdegrund och hälsa och därmed få kunskap om livskunskap påskyndar eller fördröjer skolans utveckling av dessa samband.
- *En nationell konferens om undervisningen i sexualitet och samlevnad (3-4 oktober).* Konferensen anordnas i bred samverkan (Skolverket, Folkhälsoinstitutet, RFSU, Region Skåne, Västra Götalands regionen, Stockholms läns landsting/Lafa). Konferensen riktar sig till pedagoger och syftet är att ytterligare följa upp kvalitetsgranskningen och sätta in sex- och samlevnadsundervisningen i ett skolutvecklingsperspektiv som rör alltifrån rektors styrning till skolans arbete med "sex och samlevnad" som ett ämnesövergripande kunskapsområde. Ett annat viktigt syfte med innehållet i konferensen är att belysa sex- och samlevnadsundervisningen utifrån perspektiv som kön, klass och etnicitet.
- *Konferens om alkohol i relation till skolutveckling* (sept 2002). Endagskonferens initierad av Alkoholkommissionen i samverkan med Skolverket. Målgruppen är rektorer och politiker. I likhet med konferensen ovan kommer även denna konferens att sätta in alkoholfrågan i ett bredare perspektiv som rör skolans arbetsmiljö och elever i behov av särskilt stöd.

Bilaga 1

Skolverkets arbete med att fördjupa sambanden mellan lärande, värdegrund och hälsa

I denna bilaga redovisar Skolverket de tankar och arbeten som hittills presenterats och genomförts för att tydliggöra sambanden mellan lärande, värdegrund och hälsa. Detta arbete utgör en ram och ett sammanhang för de föreslagna insatserna med anledning av regeringsuppdragen.

Arbetet med att utveckla "hälsa och den lärande miljön"

Skolverket har sedan 1993/94 arbetat med att utveckla kunskapsområdet hälsa och har i olika referensmaterial och i samverkan med andra myndigheter fört fram ett tänkande som binder samman de båda begreppen hälsa och den lärande miljön.

Två huvudlinjer

Sambanden mellan lärande och hälsa har Skolverket i olika skrifter åskådliggjort som två huvudlinjer, där även arbetet med de grundläggande värdena tydliggörs.

Den ena huvudlinjen handlar om skolans lärande miljö och dess samband med elevernas välbefinnande. Det innebär trygghet och trivsel för eleven liksom upplevelse av sammanhang och helhet. Delaktighet, inflytande, att bli sedd och få bra återkoppling på det man gör är andra viktiga faktorer som påverkar elevers hälsa. En skola som lyckas skapa goda lärmiljöer främjar också barns och ungas hälsa. Lika smittsam som engagemang och glädjen kan vara för elever, lika plågsam och nedtryckande kan likgiltighet och ett icke engagemang från lärarens sida vara. Lärande hänger därför nära samman med relationen till läraren och andra vuxna i skolan.

Den andra huvudlinjen rör kunskapsområdet hälsa - med betoning på att stärka hälsan. Det innebär att olika hälsofrågor behandlas mindre fragmentariskt, att de snarare ses som ett kunskapsområde, där utgångspunkten är att hälsofrågor till sitt innehåll har mycket gemensamt men också hur skolan hanterar dessa i ett ämnesövergripande perspektiv. Relationer och existentiella frågor är centrala i hälsoarbetet liksom de grundläggande värdena allas lika värde, jämställdhet och inflytande är en del av hela den lärande miljön.

Skolverket definierar således elevers hälsa utifrån ett tvärvetenskapligt perspektiv, som omfattar flickors och pojkar psykiska, sociala och fysiska välbefinnande.

Vad föregår vad?

Lärande och hälsa hör således nära samman - men vad föregår vad? Leder en god lärande miljö till god hälsa eller leder god hälsa till ett gott lärande? I synnerhet i utvecklingsländer har forskning visat att utbildning i sig är ett skydd för hälsan. Utbildning ger inte bara kunskap om hur man kan förbättra sin hälsa, det ger också större beredskap att tolka de olika motstridiga hälsobudskap som förs fram via olika media. Medicinska framsteg har inte på samma sätt kunnat ge samma framgång.

Men likaväl som utbildning och "skola" kan skapa hälsa, kan den också ge ohälsa. De elever som inte lyckas i skolan, som inte trivs, dricker mer alkohol, röker oftare, äter mer skräpmat, visar internationell forskning. En central fråga är om dålig skolframgång leder till dessa problem eller om det omvända gäller, dvs att eleverna klarar skolan dåligt därför att de dricker alkohol och /eller äter dåligt.

Barn och ungdomar måste å andra sidan må tillräckligt bra för att kunna tillgodogöra sig även den mest stimulerande undervisning. Barns och ungdomars hälsa påverkas framför allt av relationerna i sina familjer, familjernas livsvillkor och levnadsvanor men också av relationer till jämnåriga. Barn behöver ha förmåga att etablera vänskap, behålla vänner och lösa konflikter. I det arbetet har skolor en betydelsefull roll.

Arbetet med att stärka elevers hälsa kan emellertid inte enbart isoleras till skoltiden. Försättningar utanför skolan är viktiga – alltifrån ett lands välfärdspolitik, kommunernas prioriteringar, till stöd från föräldrar, bra fritids- och boendemiljöer, stöd från socialtjänst, barnpsykiatri mfl.

Samband mellan lärande, hälsa och demokratisk kompetens

Skolan har haft ett demokratiskt uppdrag alltsedan 1940-talet som bland annat innefattar ett arbete med värdegrunden. I slutet av 1990-talet påbörjade Skolverket ett mer intensifierat arbete med värdegrunden och att stimulera elever till att utveckla demokratisk kompetens.

I enlighet med regleringsbrevet 2000, utformade Skolverket *en långsiktig strategisk planering för verkets arbete med de grundläggande, demokratiska värdena*. Skolverkets strategidokument består av principiella ställningstaganden (utgångspunkter) och delstrategier för arbetsområden att utveckla (hösten 2000). Strategin är utarbetad som ett väglednings- och styrdokument för Skolverket och syftar till att skapa helhet, sammanhang och samordning. Skolverkets tillämpning av strategin har som mål att bättre stödja och stimulera skolors och huvudmäns arbete med de demokratiska värdena. Den skall också ses som ett instrument att bättre kunna bedöma och värdera verksamheterna.

Skolverket har definierat demokratisk kompetens på följande sätt:

Skolverket menar att förskolors och skolors demokratiska uppdrag främst handlar om att utveckla "demokratisk kompetens" hos barn och unga. Att utveckla förmågan att själv ta ställning i olika frågor liksom att delta i samtal och förstå skälen för sina egna och andras ställningstaganden är

viktiga delar av en individs demokratiska kompetens. Demokratisk kompetens innebär att kunna reflektera kring, känslomässigt bearbeta, förhålla sig till och agera utifrån de grundläggande demokratiska värdena (värdegrunden). Demokratisk kompetens innefattar också att kunna delta i och påverka demokratiska beslutsprocesser. Förmågan att kommunicera med andra i svåra och komplexa frågor, även där uppfattningar och åsikter går isär, sätts härmed i centrum.

En utgångspunkt i ovan nämnda strategi handlar om att lärande, demokratisk kompetens och hälsa samspelar och påverkar varandra. Utvecklingen av demokratisk kompetens är en lärprocess i sig samtidigt som den också främjar lärande i stort och barns och ungas hälsa. Barns och ungas lärande, demokratiska kompetens och hälsa påverkas till stor del av samma generella faktorer. Dessa faktorer handlar om barns och ungas förståelse för, delaktighet i och möjlighet och förmåga att vara med och påverka de villkor under vilka de lever.

Arbetet med de grundläggande värdena är en självklar del av det vardagliga skolarbetet. Det är en bas av värderingar som genomsyrar allt arbete i skolan. Därför kan inte arbetet med värdegrunden ses som ett enstaka projekt. Det är en ständig process som pågår i alla sammanhang under hela skoltiden – i undervisningen i klassrummen och inte minst på rasterna, dvs både i de formella och informella lärmiljöerna.

Barns och ungas lärande, hälsa och demokratiska kompetens utvecklas därför i relationer till andra. Det är svårt att lära i en miljö där man känner osäkerhet, ja, kanske t o m rädsla inför varandra och där relationer präglas av otrygghet istället för tillit. För elever med svårigheter är miljön av särskilt stor betydelse. Den främsta orsaken till att mobbning och kränkande behandling uppstår är bristen på goda sociala relationer, trygghet och respekten för andras integritet. Också den fysiska skolmiljön, brist på delaktighet och på känsla av sammanhang inverkar negativt på klimatet och är grogrund för konflikter som förekommer mellan elever, mellan elever och vuxna och mellan vuxna. Samtidigt har framgångsrika skolor funnit former för att hantera och till och med dra nytta av konflikter.

Värdegrundsarbete handlar även om att utveckla inlevelseförmåga och en känslighet och lyhördhet inför andra människor. Därför är våra relationer – hur vi är mot varandra - grundstenar för arbetet med att utveckla den lärande miljön, liksom samtalet är ett gemensamt arbetssätt för att elever inte bara skall utveckla demokratisk kompetens utan även sin förmåga att påverka sina liv, sin hälsa och framtid.

Hittills genomförda insatser för att tydliggöra sambanden

Skolverkets arbete med att utveckla arbetet med lärande, värdegrund och hälsa har baserats bland annat på erfarenheter från forskning, intervjuer med barn och ungdomar men också med personal som verkar både inom och utanför skolan. Kunskap har också tillförts från kvalitetsgranskningar, tillsyn, temabilder, utvärderingar och olika kunskapsunderlag. Samverkan har skett via arbetsgrupper, referensgrupper, till Skolverket knutna experter och olika myndigheter för att komma fram till en gemensam idé kring frågor som rör både hälsa och värdegrund.

Nedan följer en översikt över de referensmaterial och andra material som fördjupar kunskapen om sambanden mellan lärande, värdegrund och hälsa. Fler material finns som rör dels specifik hälsoundervisning, dels olika värdegrundsfrågor men eftersom dessa inte fokuserar på sambanden mellan lärande, värdegrund och hälsa har de ej tagits med i översikten.

* Antologin: *Är Pippi Långstrump en hälsoupplysare eller hälsorisk?* (1:a uppl.1996, 2:a 1998, 3:e 2002)

Antologin ville väcka en diskussion om hälsoarbetet i skolan och redovisar nya perspektiv. Fokus sätts bland annat på det främjande perspektivet men också på elevperspektivet. Den vill också visa på sambanden mellan lärande och hälsa och kommenterar också "skohälsovårdens" betydelse av att arbeta främjande och vara en del av det pedagogiska arbetet.

* Referensmaterialet: *Man vet inte var trappstegen är i livet...* Perspektiv på tobak, alkohol och narkotika. (1999)

I boken sätts undervisningen om tobak, alkohol och narkotika in i ett större sammanhang som rör skolans pedagogiska arbete. Även här lyfts sambanden mellan lärande och hälsa. Utmaningen är att skapa glädje och motivation hos speciellt de elever som börjar dricka alkohol, pröva narkotiska preparat och som skolkar och känner mindre engagemang för skolan. Undervisningen om alkohol visar enligt boken på en inneboende konflikt mellan värdegrund och hälsa, eftersom själva hälsoundervisningen många gånger genomförs enbart utifrån ett vuxenperspektiv. Undervisningen blir därmed inte trovärdig. Materialet visar också på betydelsen av att möta flickors och pojks olika behov.

* *Kvalitetsgranskningen* om skolors arbete med mobbning och annan kränkande behandling, undervisningen i sexualitet och samlevnad samt tobak, alkohol och narkotika. (2000)

I granskningen tydliggörs skolledarens betydelsefulla roll för att elever skall få en likvärdig utbildning och arbetsmiljö. Utbildningsinspektörerna konstaterar att variationen är stor inte bara mellan skolor utan också inom varje skola, vilket till stora delar var beroende av rektors styrning.

* Skolverkets temabild om värdegrunden: *Med demokrati som uppdrag.* (2000)

De frågor som berörs är synen på skolors och barnomsorgens uppdrag att utveckla demokratisk kompetens hos barn och unga, hur utrymme skapas för samtal, möten och sociala relationer och vilken betydelse organisatoriska faktorer har. Styrkedjans problem och möjligheter samt betydelsen av ett helhetsperspektiv på värdegrundsarbetet diskuteras också i syfte att visa på kopplingen mellan lärande, värdegrund och hälsa.

* Sammanfattning av Skolverkets syn på hälsoarbete i skolan. *"Det måste va' sånt som får en att fundera mera – om hälsoarbete i skolan"*. Från direktiv - till perspektiv. (2001)

Skriften sammanfattar sju års arbete och resonerar kring de perspektiv, som Skolverket anser centrala för att utveckla hälsoarbete i skolan. Materialet skriver särskilt om sambanden mellan lärande, värdegrund och hälsa och redovisar också samverkan med andra myndigheter, ett arbete som inneburit att diskutera sig fram till vilken gemensam idé som hälsoarbetet skall vila på.

* Material till rektor: *"Det är min uppgift att knyta ihop det"*. (2001)

Materialet följer upp den kvalitetsgranskning som gjordes 1999 om mobbning och annan kränkande behandling, undervisningen om sexualitet och samlevnad samt tobak, alkohol och narkotika. Materialet tar ett helhetsgrepp om de tre områdena istället för att som i själva kvalitetsgranskningsuppdraget behandla dem separat. Fem perspektiv förs fram som kan vara ett stöd när skolledningen tillsammans med övrig skolpersonal skall utveckla sambanden mellan lärande, värdegrund och hälsa. Perspektiven rör fem huvudfrågeställningar; hur utövar rektor styrning (om mål, likvärdighet, utvärdering, dokumentation, kompetensutveckling), b) hur är balansen mellan ett risk/och främjande perspektiv,? c) mellan ett barn/ungdoms- och vuxenperspektiv? d) vilken syn har skolpersonalen på lärande? e) finns en medvetenhet kring frågor om jämställdhet?

* Antologi: *Att arbeta med särskilt stöd. Några perspektiv*. (2002)

I fem artiklar utvecklar de olika författarna sin syn på elever i behov av särskilt stöd och elevhälsans roll i detta arbete. Även i detta material framkommer de tydliga sambanden mellan lärande, värdegrund och hälsa och skolans utmaning att skapa en likvärdig utbildning för alla barn.

En rad föreläsningar, seminarier och konferenser har genomförts för att tydliggöra Skolverkets syn på lärande, värdegrund och hälsa. Samverkan har också skapats med en rad myndigheter för att fördjupa diskussionen om sambanden.